

PROMOCIJA KRVODAJALSTVA MED SREDNJEŠOLCI V CELJU

PROMOTION OF THE BLOOD DONATION AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS IN CELJE

Marija Mikša, Cvetka Gregorc

KLJUČNE BESEDE: *krvodajalstvo; promocija; dijaki; srednje šole*

KEY WORDS: *blood donation; promotion; students; secondary schools*

Izvleček – Raziskave v slovenskem prostoru kažejo, da srednješolska populacija predstavlja velik krvodajalski potencial. Več kot polovica mladih je pripravljena dati kri, pa jih k temu še nihče ni pozval. Zato potrebujejo ustrezne spodbude, ki jih bodo usmerile na altruistično pot krvodajalstva.

V članku je prikazan vpliv promocije krvodajalstva na porast števila krvodajalcev med celjskimi dijaki. Podatki so zbrani z retrospektivnim pregledom letnih poročil Območnega združenja Rdečega križa v Celju in Transfuziološkega oddelka Splošne bolnišnice Celje v obdobju od 1987 do 2006. V desetletnem obdobju (1996–2006) promocije krvodajalstva na celjskih srednjih šolah je zabeležen stoo odstotni porast števila krvodajalcev med dijaki. Najbolj se je povečalo število krvodajalcev med dijaki na srednjih strokovnih in poklicnih šolah. Med gimnazijci in dijaki srednje zdravstvene šole je bilo veliko krvodajalcev že pred izvedbo promocije krvodajalstva na šoli. Večina dijakov je naklonjena predavanjem o krvodajalstvu na srednjih šolah. Med krvodajalce bi lahko privabili še več dijakov z dodatnimi sodobnimi oblikami promocije krvodajalstva v katerih bi dijaki aktivno sodelovali.

Abstract – Research in Slovenia show that secondary school students represent a great potential in blood donation. More than half of the young population is willing to donate blood, however nobody has summoned them to do so yet. Therefore, adequate incentives are needed to direct them to the altruistic path of blood donation.

The influence of the promotion of the blood donation on the rise of the number of blood donors among the students in Celje is presented in the article. The data have been obtained by the retrospective review of the annual reports of the Local Organisation of the Red Cross Celje and the Department of transfusion of Celje General Hospital, in the period from 1987 to 2006. Over the ten-year period (1996–2006) promotion of the blood donation in the secondary schools in Celje there was a hundred per cent increase in the number of the students – blood donors. Most students-blood donors come from secondary technical and vocational schools. Among grammar school students and students of the secondary school of Nursing there had been a high number of students – blood donors even before the promotion of the blood donation started. Most students are benevolent to the lectures of the blood donation in the secondary schools. However, even more students could be attracted to blood donation by additional, modern forms of the promotion in which students would take an active part.

Uvod

Kljub naglemu razvoju znanosti in z njo transfuzijske medicine ostaja kri na pragu tretjega tisočletja nenadomestljivo zdravilo. Mednarodno sprejeto načelo je, da si mora vsak narod sam zagotoviti zadostne količine krvi za zdravljenje (Lukić, 2000). Krvodajalstvo in samozadostnost naroda pri preskrbi s krvjo je pomemben kazalec človeških vezi, nesebičnosti in plemenitosti naroda in s tem ravni kakovosti življenja (Gregorc, 1997).

Prvi pogoj za samozadostnost preskrbe s krvjo je zadostno število krvodajalk in krvodajalcev. Pomembna vloga pri pridobivanju krvodajalcev je promocija krvodajalstva. To je organizirano delo, s katerim se oblikuje javno mnenje in odnos do krvodajalstva ter pridobiva posameznike za sodelovanje. Informativno promocijska dejavnost je organizirana prek organizacij Rdečega križa, raznih društev, šol vseh stopenj, javnih občil (tisk, radio, TV), zloženek in drobnih artiklov s propagandno vsebino. Osnovna moti-

Marija Mikša, dipl. m. s., Splošna bolnišnica Celje, Transfuziološki oddelek, Oblakova 5, 3000 Celje, tel.: 03 4233 760, e-pošta: miksa@siol.net

Cvetka Gregorc, prof. zdr. vzg., Zavod RS za transfuzijsko medicino, Šljajmerjeva 6, 1000 Ljubljana, tel.: 01 5438 197, faks: 01 2302 551, e-pošta: cvetka.gregorc@ztm.si

vacija dajalca krvi je zavedanje, da so potrebe po krvi lahko pokrite samo z dajanjem krvi. Nekateri ljudje se zavedajo pomena dajanja krvi in to jih motivira, da dejansko darujejo kri. Drugi se zavedajo pomena, vendar zaradi določenih zavirajočih dejavnikov ne dajejo krvi (Vuksan, 2004). Ljudje, ki krvi še nikoli niso darovali, pogosto navajajo za vzrok nepoznavanje potreb po krvi in postopkov odvzema krvi ter strah pred neznanim (Oswalt, 1977; Šešerko, 2001; International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2002; Kotnik, 2003).

Krvodajalec se ne rodi, potrebno ga je vzgojiti (Piliavin, Callero, 1991). Pridobivanje krvodajalcev z zdravstveno vzgojo se lahko začne že v predšolskem obdobju, v osnovni in srednji šoli ter nadaljuje pri odraslih. Posebno skrb je potrebno nameniti mladim, ki naj bi krvodajalci šele postali (Gregorc, 1997). Raziskave v slovenskem prostoru kažejo, da srednješolska populacija predstavlja velik krvodajalski potencial (Šešerko, 2001; Felser, 2003). Z usmerjeno zdravstveno vzgojo se posamezniki zavejo, da je dajanje krvi dolžnost vsakega zdravega človeka, da ni transfuzij, če ni prej krvodajalstva, da le varna kri lahko nadomesti kri (Vuksan, 2004, Slabe, 2000).

Krvodajalstvo v Sloveniji

Krvodajalstvo sodi med najširše organizirane človekoljubne akcije, pomembne za vso družbo. Zadostno število krvodajalcev zagotavlja nemoteno delovanje zdravstva. Krvodajalstvo je podoba prave nesebičnosti – altruizma, saj krvodajalci vede, prostovoljno dajejo kri nekому, ki ga ne poznajo, ga kot prejemnika njihove krvi nikoli ne bodo poznali in za dajanje ne bodo nič dobili (Voljč, 2000).

Krvodajalstvo v Sloveniji temelji na načelih prostovoljnosti, brezplačnosti in anonimnosti že od leta 1953 (Lukič, 2000; Zakon o preskrbi s krvjo, 2006). Vse do leta 1990 se je letno število krvodajalcev postopno povečevalo. V zadnjih letih pred osamosvojitvijo Slovenije se je letno prijavilo na odvzem krvi povprečno okrog 100.000 krvodajalcev. Nato pa se je zaradi organizacijskih in družbenih sprememb, ki ponekod niso bile več naklonjene nekdanjim prevladujočim velikim kolektivnim krvodajalskim akcijam, začelo število krvodajalcev postopno zmanjševati (Šešerko, 2001). V zadnjih petih letih se je za odvzem krvi povprečno prijavilo okrog 95.000 krvodajalcev t. j. 5 % prebivalcev Slovenije. Po številu krvodajalcev med prebivalci in po količini zbranih enot krvi je Slovenija popolnoma primerljiva z državami Evropske unije (Šešerko, 2002).

Raziskovanje vrednotenja krvodajalstva v slovenski družbi je mogoče od leta 1968, ko so se začele prve raziskave javnega mnenja. Šešerko (2001) je v raziskavi »Slovenski nacionalni značaj in krvodajalstvo v procesu vključevanja v Evropsko unijo« raz-

delil odrasle prebivalce v Sloveniji glede na njihov odnos do dajanja krvi v štiri skupine: aktivni krvodajalci (22,1 %), nekdanji krvodajalci (21,7 %), potencialni krvodajalci (30,1 %) in nekrvodajalci (24,7 %). Rezultati raziskav kažejo, da na dajanje krvi vplivajo: starost, spol, izobrazba, poklic in tudi kraj bivanja.

Krvodajalec je lahko vsak zdrav posameznik v starosti od 18 do 65 let (Pravilnik o strokovno medicinskih pogojih za odvzem krvi, 2007, Svet Evrope, 2004). Najbolj aktivna skupina krvodajalcev so prebivalci v starost med 30 in 45 let (30,4 %), medtem, ko je opazna manjša vključenost v krvodajalstvo pri mladih v starosti med 18 in 30 let (24,2 %) (Šešerko, 2001).

Med aktivnimi krvodajalci je skoraj štirikrat več moških kot žensk oz. na tri krvodajalce pride ena krvodajalka (Šešerko, 2001). Med krvodajalci, ki kri dajejo prvič, je delež žensk podoben kot v splošni slovenski populaciji, kar kaže na to, da pri pridobivanju krvodajalcev ni spolne selekcije (Rode, 1992; Šešerko, 2001; Kotnik, 2003; Felser in Pučko, 2005). Rode (1992) razlike med spoloma pripisuje diferencirani stopnji izpada – nosečnost, materinstvo. Ženske se težje odločijo za ponovo darovanje krvi in hitreje odnehajo. Tudi med potencialnimi krvodajalci je znatno višji delež žensk (42,4 %) v primerjavi z deležem moških (26,8 %), zato ni mogoče govoriti o kakem značilnem ali nespremenljivem prepričanju žensk, da so zaradi svojih bioloških značilnosti neprimerne za krvodajalke ali da načelno zavračajo možnost, da bi dale kri (Šešerko, 2001).

Med Slovenci obstajajo tudi značilne razlike v odnosu do dajanja krvi glede na izobrazbo. V kategoriji prebivalcev z osnovnošolsko izobrazbo je 13,3 % aktivnih krvodajalcev, med kategorijama prebivalcev Slovenije s poklicno izobrazbo (27 %) in srednješolsko izobrazbo (29,8 %) ni bistvenih razlik, medtem ko je med visoko izobraženimi 40,2 % aktivnih krvodajalcev (Šešerko, 2001).

Med vsemi poklicnimi skupinami je največ aktivnih krvodajalcev med zaposlenimi v gospodarstvu – 39,7 % (tovarniški delavci, prodajalci, zaposleni v storitvenih dejavnostih), sledijo samozaposleni – 35,8 %, zaposleni v negospodarstvu – 30,9 % (v zdravstvu, šolstvu, državni upravi, sodstvu, zavarovalništvu itn.), zaposlenih v kmetijstvu je 16,6 %, med dijaki in študenti 14,2 %, med gospodinjami 8,5 %, med brezposelnimi 25,4 % in med upokojenci 5,5 % (Šešerko 2001).

Število krvodajalcev se razlikuje tudi po regijah. Šešerko (2001) ugotavlja, da je bil v letih 1999 in 2000 najvišji delež aktivnih krvodajalcev v regijah osrednje Slovenije: gorenjska regija (35,1 %), koroška regija (31,1 %), celjska regija (29,2 %), Ljubljana s periferijo (27,4 % oz. 25,5 %), spodnje posavska regija (27,1 %), savinjska regija (25,4 %) in kraška regija (25,4 %). Med regije z relativno najnižjim deležem

krvodajalcev so se leta 2000 uvrstile: dolenska regija z 20 % aktivnih krvodajalcev, pomurska regija z 19,5 %, obalna kraška regija z 18,3 %, zasavska regija s 16,8 % in goriška regija s 12,9 % aktivnih krvodajalcev.

Osrednje slovenske regije z visoko gospodarsko rastjo, sorazmerno z visoko izobrazbeno strukturo in z nižjim deležem prebivalcev, ki so potrebni socialne pomoči, so tudi tiste, ki imajo najvišji delež aktivnih krvodajalcev. Regionalna družbena prosperiteta, dobro zdravstveno stanje prebivalcev in odsotnost socialnih problemov je povezana z ugodnejšim in bolj naklonjenim odnosom do aktivnega krvodajalstva (Šešerko, 2001).

Motivi za dajanje krvi

Motivi, ki usmerjajo odločitve ljudi za darovanje krvi, lahko spodbudijo posameznika, da postane in ostane krvodajalec, ali pa posameznika odvrta od tega, da bi dajal kri oz. opusti dajanje krvi (Oswalt, 1977; Burnett, 1982; Piliavin, Callero, 1991; Gregorc, 1998; International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2002).

Pozitivni motivi za dajanje krvi

- Zaznane družbene potrebe:
 - altruizem (solidarnost): občutek dolžnosti delati dobre stvari, služiti skupnosti, potrebe skupnosti po krvi;
 - dobrodelnost: pomagati prijateljem, neznanim osebam in žrtvam nesreč;
- osebna in družinska varnost, nadomestilo in zagotovilo: nadomestilo za prejeto kri ali morda bom sam ali družina nekoč potrebovala kri;
- zaznana družbena podpora:
 - socialni pritiski: stiki s krvodajalci, obiski bolnišnic, vplivi znanih osebnosti, sorodnikov in prijateljev – krvodajalcev, osebna prošnja, osebni pozivi in kontakti;
 - priznanje;
- zunanje in notranje spodbude in nagrade: denarne nagrade in drobne ugodnosti; potreba po dajanju.

Altruizem in dobrodelnost

Raziskave kažejo, da je altruizem v povezavi z dobrodelnostjo najpomembnejši motiv za darovanje krvi. Vendar nekatere študije kažejo, da je pomembnejši motiv za darovanje krvi višanje samospoštovanja, ki izhaja iz samega akta darovanja krvi (Burnet, 1982). Spet v drugi raziskavi se je pokazalo, da tako krvodajalci kot nekrvodajalci trdijo, da je razlog za dajanje krvi občutek, da si nekaj posebnega. Altruizem je torej bolj oblika racionalizacije kot samostojen motiv.

Ljudje so bolj motivirani za altruistična dejanja, kadar se počutijo koristne (Oswalt and Aron, 1979). Vsekakor lahko pri tako kompleksnem dejanju, kot je dajanje krvi, trdimo, da je le-to večkratno motivirano in da so posameznikom lahko resnični motiv tako altruizem in dobrodelnost kot tudi potreba po priznanju in spoštovanju. Pri tem pa je pomembno, da ljudje začutijo spodbudo in potrebe v skupnosti (Piliavin, 1990; Gregorc, 1998).

Osebna in družinska varnost, nadomestilo in zagotovilo

Več kot polovica krvodajalcev vidi razlog za darovanje krvi, ker bodo morda sami ali pa njihovi družinski člani nekoč potrebovali kri. Prepričani so, da bodo dobili kri, kadarkoli jo bodo potrebovali, brez plačila ali povračila (Oswalt, 1977; Gregorc, 1998).

Socialni pritisk

Mnogi ljudje darujejo kri zato, ker jih je nekdo prosil, ali pa zato, ker vsi, »ki kaj veljajo«, dajejo kri in posameznik ne želi biti drugačen. Pri tem ima pomembno vlogo posnemanje obnašanja staršev ali prijateljev. London in Hemphill (1965) navajata, da ima 75 % krvodajalcev družino ali prijatelje, ki so krvodajalci. Osborne in Bradley (1975) poročata, da je 56 % krvodajalcev navajalo socialni pritisk kot edini razlog za darovanje krvi. Ford in Wallace (1975) pa se strinjata, da je prvo dajanje krvi vselej pod socialnim pritiskom, nato pa 50 % teh ljudi nadaljuje z darovanjem krvi zaradi dobrodelnih razlogov. 38 % krvodajalcev daruje kri skupaj z enim ali več prijatelji (Bettinghaus and Milkovich, 1975).

Socialni pritisk ima lahko tudi negativne posledice. Pod vplivom okolice se lahko vključijo v krvodajalske akcije tudi ljudje z nezdravim načinom življenja in s tem zmanjšajo varnost krvi zaradi možnosti prenosa bolezni (aids, hepatitis B ali C, sifilis). Dve raziskavi, ki sta temeljili na intervjuju s HIV pozitivnimi krvodajalci poročata, da je 25–30 % HIV pozitivnih krvodajalcev navajalo pritisk socialnega okolja kot razlog za udeležbo. Večina med njimi je v času darovanja krvi že vedela ali vsaj sumila, da so okuženi (Piliavin, 1990).

Nagrade in drobne ugodnosti

K odločitvi posameznika za darovanje krvi lahko prispevajo tudi drobne ugodnosti, ki jih s tem pridobi. Ferrari s sodelavci (1986) navaja, da vzpodbude kot so boni za nakup ali popust pri nakupu blaga in nagradne igre, prispevajo k odločitvi za prvo darovanje krvi. Čeprav nekateri ljudje navajajo kot razlog za darovanje krvi nagrado v obliki denarja, prostih dni ali ugodnosti pri delu, to ni glavni motivator za darovanje krvi (Oswalt, 1977). 80 % krvodajalcev navaja, da denarna nagrada ne more vplivati na njihove

odločitve za darovanje krvi ali proti njemu. Nagrade in nadomestila morda povečajo odziv krvodajalcev, ki so slabo motivirani in se odločajo za prvi odvzem krvi (Upton, 1974).

V Sloveniji Zakon o delovnih razmerjih (2002) v 169. členu določa, da ima zaposleni pravico do odsotnosti z dela zaradi darovanja krvi na dan, ko prostovoljno daruje kri. V tem primeru plača delodajalec zaposlenemu nadomestilo plače v breme zdravstvenega zavarovanja. Navezanost na dela prost dan je med slovenskimi krvodajalci še vedno precejšnja, ne sicer v tehničnem smislu potrebe po prostem dnevu, ampak v smislu družbenega priznanja za dano kri in v smislu samonagrade s prostim dnevom za napor za dano kri. Desetini slovenskih krvodajalcev je prosti dan po odvzemu krvi tako pomemben, da odločno opozorijo, da ne bodo več dali krvi, če bo ukinjen. Za več kot tretjino krvodajalcev prost delovni dan ni pomemben oziroma je njihova motivacija za dajanje krvi tako trdna, da bodo po ukinitvi sedanje pravice do prostega delovnega dneva dajali kri v svojem prostem času (Sešerko, 2002).

Zahvale in priznanja

Krvodajalci v Sloveniji po določenem številu odvzemov krvi prejmejo v zahvalo priznanje za njihovo solidarnost in dobrodelnost. Mnogim veliko pomeni že izkazana pozornost in stisk roke zdravstvenih delavcev, ki jim omogočajo izpolnitev tako plemenitega dejanja, kot je darovanje krvi. Ob posebnih priložnostih krvodajalci prejmejo simbolična darila. Na zelo dober odziv med krvodajalci je naletelo zahvalno pismo po odvzemu krvi z obvestilom o porabi odvzete krvi.

Negativni motivi za dajanje krvi

Krvodajalce odvrča od darovanja krvi (Oswalt, 1977; Burnett, 1982; International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2002; Kotnik, 2003):

- strah pred: krvjo, iglo, okužbo, slabostjo, vrtoglavico, motnjami v delovanju krvnega obtoka, pikom v prst;
- zdravstveni razlogi oz. neustrežanje kriterijem za izbor krvodajalcev;
- reakcije in slabe izkušnje pri darovanju krvi: slabost, bolečina, hematomi, vrtoglavica;
- apatija: nikoli niso razmišljali o darovanju krvi, niso motivirani, pozabijo;
- nasprotje s tradicijo in kulturo;
- neprimernost časa in kraja odvzema krvi; nihče jih ne prosi; govornice, da se kri prodaja; pri nekaterih plačilo, pri drugih neplačilo za dajanje krvi.

Strah igra pomembno vlogo pri odločanju za dajanje krvi. Skoraj polovica krvodajalcev, ki pride prvič

na odvzem krvi priznava, da so vznemirjeni, nekateri pa občutijo celo tesnobo. Strah jih je, ker še nimajo izkušenj z dajanjem krvi, bojijo se vboda z iglo in slabosti ob odvzemu (Kotnik, 2003). V slovenskem prostoru je zelo visok in stabilen delež tistih, ki jih je strah pred odvzemu krvi. Strah pred slabostjo ob odvzemu krvi je prisoten predvsem med mlajšo populacijo (Sešerko, 2001).

Negativni motivi pri odločanju za darovanje krvi kažejo predvsem na neseznanjenost krvodajalcev z odvzemu krvi in njeno uporabo. Dve tretjini krvodajalcev navaja, da so pred prihodom na odvzem krvi dobili le nekaj informacij, želijo pa si več informacij o odvzemu in uporabi krvi. Večina dobi vse potrebne informacije šele v transfuzijskih ustanovah. Polovica krvodajalcev navaja, da jih je s postopkom odvzema krvi seznanila medicinska sestra neposredno pred odvzemu krvi (Kotnik, 2003).

V Sloveniji je pridobivanje krvodajalcev in organiziranje krvodajalskih akcij v pristojnosti Rdečega križa Slovenije (Zakon o preskrbi s krvjo, 2006). Najpogosteje se krvodajalce obvešča o kraju in datumu odvzema krvi s sredstvi javnega obveščanja (časopisi, radio, televizija). Postopno se prehaja od množičnega k individualnemu krvodajalstvu, ki poleg osebnega pristopa v motiviranju in vabljenju krvodajalcev obsega tudi zdravstveno osveščenost možnih dajalcev krvi (Slabe, 2000).

Oswalt (1977) navaja, da mediji ljudi ne motivirajo dovolj za krvodajalstvo, zato bi morali spremeniti metode motiviranja in namesto obvestil o kraju in času odvzema, ljudi seznanjati s postopki odvzema, predelave in uporabe krvi.

Tudi Sešerko (2001) v raziskavi o krvodajalstvu ugotavlja, da 30 % potencialnih krvodajalcev kot razlog, da še niso darovali krvi, navaja, da jih na odvzem še nihče ni primerno povabil, kar kaže na to, da niso opazili običajnih pozivov na množične krvodajalske akcije. Pozivi na krvodajalske akcije po medijskih sporočilih so v precejšnji meri brezosebni, kar je tudi posledica utečenosti tega obveščanja za aktivne krvodajalce. Prav zato bi bilo smiselno potencialnim krvodajalcem nameniti poseben paralelni način obveščanja in pozivanja k udeležbi pri odvzemih krvi, ki bi upošteval posebnosti te največje družbene skupine. Opreti bi se morali na sistematično zbiranje podatkov o potencialnih krvodajalcih v višjih letnikih srednjih šol, na fakultetah, v družbenih dejavnostih, v gospodarskih podjetjih itn., kar bi omogočalo posredovanje pozivov k odvzemu krvi v osebni obliki.

Podatki o starostni strukturi potencialnih krvodajalcev kažejo, da kar 61,3 % pripadnikov najmlajše starostne skupine (18–30 let) ugotavlja, da so pripravljeni dati kri, pa jih k temu še nihče ni pozval (Sešerko, 2001; Felser in Pučko, 2005). To pomeni, da obstaja problem animiranja mladih do 30 let, kako jih

vkjučiti v sistem javnega krvodajalstva. Potrebujejo ustrezne spodbude, ki jih bodo usmerile na altruistično pot krvodajalstva.

Promocija krvodajalstva v srednjih šolah v Celju

V začetku 90-ih let se je število krvodajalcev pričelo postopno zmanjševati tudi na področju Celja, zato je Območno združenje Rdečega križa Celje pričelo s promocijo krvodajalstva med dijaki v srednjih šolah.

V šolskem letu 1995/1996 je Območno združenje Rdečega križa Celje (dalje OZRK Celje) v sodelovanju s Transfuziološkim oddelkom v Splošni bolnišnici Celje (dalje SB Celje) pripravilo projekt promocije krvodajalstva. Projekt so poimenovali »Dan odprtih vrat Oddelka za transfuzijo krvi«. Ciljna populacija so bili dijaki tretjih letnikov srednjih šol. Namen projekta je bil motivirati in pripraviti dijake, da postanejo krvodajalci, ko dopolnijo 18 let.

Aktiv ravnateljcev celjskih srednjih šol je projekt sprejel in ga uvrstil med obvezne izbirne vsebine. Še istega leta se je začelo zdravstvenovzgojno delo med dijaki tudi izvajati. Projekt se uspešno izvaja že dobro desetletje.

Vsako šolsko leto OZRK Celje v sodelovanju s profesorji – mentorji Rdečega križa na srednjih šolah pripravi načrt učnih srečanj za dijake 3. letnika in načrt krvodajalskih akcij za vse polnoletne dijake. Pri tem upoštevajo ocenjevalne konference, šolske počitnice in druge obveznosti dijakov. Oba načrta potrdijo tudi ravnatelji srednjih šol.

Promociji krvodajalstva so namenjene dve do tri šolske ure v okviru zdravstvene vzgoje. Diplomirana medicinska sestra in diplomirani zdravstvenik s Transfuziološkega oddelka v SB Celje predavata dijakom na srednjih šolah po učnem načrtu enkrat tedensko. Seznanita jih s pomenom in načeli krvodajalstva v Sloveniji, kriteriji za izbor krvodajalcev, kako naj se pripravijo za odvzem krvi in kako poteka odvzem krvi. Razložita krvne skupine in njihov pomen pri zdravljenju s krvjo. Za zmanjšanje možnosti prenosa bolezni s krvjo se z dijaki pogovarjata o sifilisu, aidsu, hepatitisu B in hepatitisu C. Razložita in opišeta jim klinično sliko, poti prenosa, testiranje in možnosti za preprečevanje prenosa. Po predavanju dijaki rešijo test in napišejo svoje mnenje in predloge. Tako seznanjeni dijaki se naslednje leto, ko so polnoletni, lažje odločijo za darovanje krvi.

Namen

Zaposleni na OZRK Celje in na Transfuziološkem oddelku SB Celje poskušajo z organiziranim in sistematičnim zdravstvenovzgojnim delom motivirati srednješolce v Celju za darovanje krvi. Namen pri-

spevka je na osnovi obstoječe dokumentacije prikazati vpliv zdravstveno-vzgojnega dela na povečanje števila krvodajalcev med dijaki v Celju in mnenja dijakov o predavanjih o krvodajalstvu.

Metode

S pregledom letnih poročil OZRK Celje in Transfuziološkega oddelka v SB Celje od leta 1987 do 2006, so zbrani podatki o številu krvodajalcev med dijaki srednjih šol pred (1987–1995) in po (1996–2006) uvedbi projekta promocije krvodajalstva. Od leta 1995, ko se je pričelo izvajati zdravstveno-vzgojno delo na področju krvodajalstva med srednješolci, je bilo v projekt vključeno vseh 11 srednjih šol na področju Celja in 16.404 dijakov.

Mnenja dijakov o projektu promocije krvodajalstva so povzeta iz pisnega testa 95 dijakov Prve gimnazije v Celju, ki so poslušali predavanje o krvodajalstvu v treh skupinah: 24. 11. 2004 (48 dijakov 3. a in 3. b razreda), 8. 12. 2004 (18 dijakov 3. h razreda) in 15. 12. 2004 (29 dijakov 3. e in 3. č razreda).

Pridobljeni podatki so obdelani na ravni deskriptivne statistike s pomočjo programskega orodja Excel.

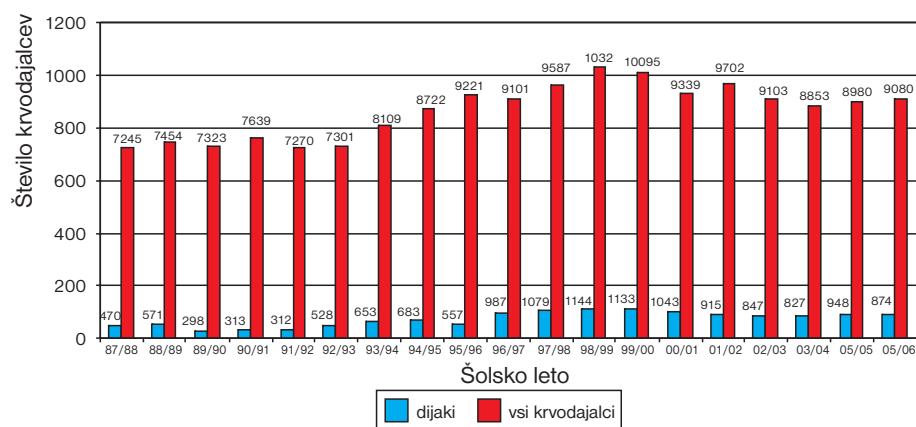
Rezultati

Krvodajalci med dijaki srednjih šol v Celju

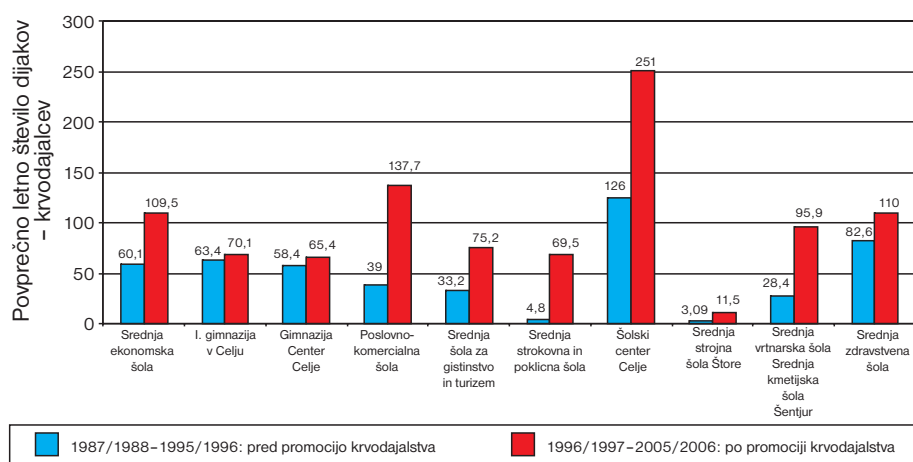
Med krvodajalce, ki dajejo kri na Transfuziološkem oddelku v SB Celje, se vključujejo tudi dijaki srednjih šol na področju Celja.

Od leta 1987 do 1996 so imeli na Transfuziološkem oddelku v SB Celje letno povprečno okrog 7800 krvodajalcev. Med njimi je bilo letno v povprečju 487 (6 %) dijakov. V tem obdobju se je število dijakov gibalo od 298 v šolskem letu 1989/1990, do 683 v šolskem letu 1994/95.

V šolskem letu 1995/96 se je v tretjih letnikih srednjih šol začela izvajati promocija krvodajalstva. Že v naslednjem letu se je delež dijakov med krvodajalci povečal. V obdobju do šolskega leta 2005/06 se je število dijakov med krvodajalci gibalo od 827 (9 %) v šolskem letu 2003/04, do 1144 (12 %) v šolskem letu 1998/99. Razlog za nižje število dijakov med krvodajalci v šolskih letih 2002/03 do 2003/04 je odpoved krvodajalskih akcij na nekaterih srednjih šolah zaradi večjega števila drugih krvodajalcev in s tem zadostnih zalog krvi. Porast krvodajalcev med dijaki se je odražal v porastu skupnega števila krvodajalcev. Tako so imeli na Transfuziološkem oddelku v SB Celje v letih od 1996 do 2006 povprečno okrog 9400 krvodajalcev letno. Med njimi je bilo povprečno 941 (10,5 %) dijakov letno (Sl. 1).

Sl. 1. Število dijakov med krvodajalci v Celju od šolskega leta 1987/88 do šolskega leta 2005/06. (Vir: letna poročila Transfuziološkega oddelka SB Celje in OZRK Celje.)

Sl. 2. Povprečno letno število dijakov – krvodajalcev pred izvajanjem in po izvajanju promocije krvodajalstva v srednjih šolah v Celju.

Srednje šole v Celju, vključene v projekt promocije krvodajalstva

V občini Celje je 11 srednjih šol. V projekt promocije krvodajalstva je bilo prvo šolsko leto (1995/1996)

dajalstva vključeno skupaj 16.404 dijakov tretjih letnikov srednjih šol. V povprečju 1491 dijakov letno. V tem obdobju je 63 % dijakov vključenih v projekt promocije krvodajalstva postalo krvodajalcev (Tab. 2).

Tab. 1. Srednje šole v Celju, vključene v projekt promocije krvodajalstva od šolskega leta 1995/96 do 2005/06.

Srednja šola	Šolsko leto	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1. Srednja ekonomska šola		da	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
2. I. gimnazija v Celju		da	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
3. Gimnazija center Celje		–	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
4. Poslovno-komercialna šola		da	–	da	da	da	da	da	da	da	da	da
5. Srednja šola za gostinstvo in turizem		–	–	da	da	da	da	da	da	da	da	da
6. Srednja strokovna in poklicna šola		da	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
7. Šolski center Celje		da	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
8. Srednja strojna šola Štore		–	–	da	da	da	da	da	–	da	da	da
9. Vrtnarska šola Celje		da	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
10. Srednja kmetijska šola Šentjur		da	da	da	da	da	da	–	–	–	–	–
11. Srednja zdravstvena šola		–	–	–	–	–	–	–	–	–	da	da

vključeno šest celjskih srednjih šol in Srednja kmetijska šola Šentjur. Naslednje leto je bilo število šol enako, s tem da se je projektu priključila Gimnazija center, enoletni izpad projekta pa je bil na Poslovno-komercialni šoli zaradi gradbenih del. V šolskem letu 1997/98 so se v projekt vključile še tri srednje šole v Celju. V letu 2000/01 je Srednja kmetijska šola Šentjur prešla iz Območnega združenja Rdečega križa Celje pod okrilje Območnega združenja Rdečega križa Šentjur in v naslednjih letih ni bila vključena v projekt. V šolskem letu 2002/03 je bil tudi enoletni izpad projekta na Srednji strojni šoli Štore. Srednja zdravstvena šola pa do šolskega leta 2004/05 ni bila vključena v projekt. Dijaki imajo vsebine o krvodajalstvu in transfuziologiji že v rednem učnem programu (Tab. 1).

Od šolskega leta 1995/96 do 2005/06 je bilo v projekt promocije krvodajalstva vključeno skupaj 16.404 dijakov tretjih letnikov srednjih šol. V povprečju 1491 dijakov letno. V tem obdobju je 63 % dijakov vključenih v projekt promocije krvodajalstva postalo krvodajalcev (Tab. 2).

Tab. 2. Število krvodajalcev med dijaki, ki so bili vključeni v projekt promocije krvodajalstva od šolskega leta 1995/96 do šolskega leta 2005/06.

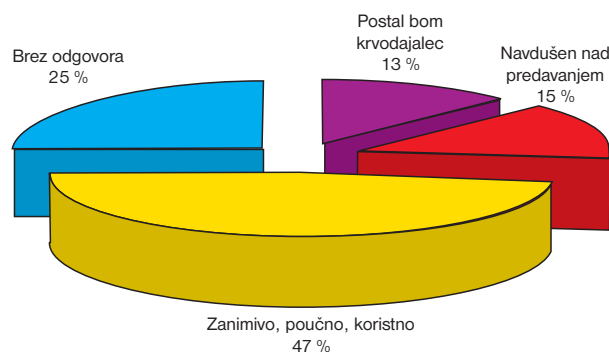
Šolsko leto	Število šol vključenih v projekt	Število dijakov vključenih v projekt	Število dijakov krvodajalcev	% krvodajalcev med dijaki
1995/1996	7	1.188	557	47
1996/1997	7	1.304	987	83
1997/1998	10	2.071	1.079	55
1998/1999	10	1.882	1.144	60
1999/2000	10	1.800	1.133	58
2000/2001	10	1.283	1.043	71
2001/2002	9	1.397	915	61
2002/2003	8	1.479	847	56
2003/2004	9	1.459	827	57
2004/2005	10	1.133	948	84
2005/2006	10	1.408	874	62
Letno povprečje	9	1491	941	63
Skupaj		16.404	10.354	

Po uvedbi projekta promocije krvodajalstva v srednje šole se je število krvodajalcev med dijaki povečalo na vseh srednjih šolah. Največji porast števila krvodajalcev med dijaki je bil na srednjih stokovnih in poklicnih šolah. Na gimnazijah in srednji zdravstveni šoli je bilo med dijaki veliko krvodajalcev že pred uvedbo promocije krvodajalstva, zato je bil porast števila krvodajalcev manjši (Sl. 2).

Mnenja gimnazijcev o krvodajalstvu

Mnenja dijakov o krvodajalstvu so povzeta iz pisnega testa, ki ga dijaki izpolnijo po predavanju. Od 95 dijakov 3. letnika Prve gimnazije, ki so bili v šolskem letu 2004/2005 vključeni v projekt, je 24 dijakov oddalo test brez svojega mnenja. Mnenja preostalih 71 dijakov so pozitivno naravnana in izražajo navdušenje nad podano vsebino (Sl. 3). Njihova mnenja lahko razdelimo v tri skupine:

- Postal bom krvodajalec (12 dijakov).
- Navdušen sem nad predavanjem o krvodajalstvu (14 dijakov).
- Zanimiva, poučna, koristna predstavitev (45 dijakov).

Sl. 3. Mnenja dijakov Prve gimnazije v Celju o predavanju o krvodajalstvu.

Citati iz mnenj dijakov:

»Predavanje je zelo poučno za nas, ki bomo v prihodnosti krvodajalci, da se seznanimo s potekom darovanja krvi.«

»Vesela sem, da nam omogočite, da izvemo kaj več o tako pomembni stvari, kot je sočloveku rešiti življenje s krvjo. Tudi jaz bom poskusila.«

»Bilo je odlično predavanje. Menim, da se moramo seznaniti s temi stvarmi. Sama bom tudi darovala kri, vendar še nisem dovolj stara.«

»Zvedeli smo veliko novega. Krvodajalstvo se mi danes ne zdi več tako grozno. Mislim, da bom tudi jaz krvodajalec.«

»O pomenu darovanja krvi bi morali biti obveščeni vsi ljudje. Predavanja so koristna in je treba z njimi nadaljevati.«

»Zelo dobra predstavitev. Izvedela sem veliko novega in koristnega za zdravo življenje. Takšna predavanja bi morali poslušati večkrat.«

»Zelo poučna predavanja za nas mlade. Izvedeli smo veliko o prenašanju nalezljivih bolezni. Sedaj vemo, kam se lahko zatečemo ob določenih dvomih glede okužbe.«

»Takšna predavanja bi morala potekati že v osnovnih šolah. Potrebno je gojiti občutek solidarnosti.«

Razprava

Rezultati analize letnih poročil OZRK Celje in Transfuziološkega oddelka v SB Celje potrjujejo pričakovan vpliv promocije krvodajalstva na celjskih srednjih šolah na povečanje števila dijakov med krvodajalci.

Približanje čuta za krvodajalstvo dijakom v okviru obveznih izbirnih vsebin pri zdravstveni vzgoji je le eden izmed možnih načinov za pridobivanje dijakov. Srednješolci, ki večino časa preživijo »ujeti« v razredu, zagotavljajo najbolj plodna tla za sejanje čuta za družbeno odgovornost. V kontroliranem šolskem oko-

lju potencialnim krvodajalcem zlahka podamo dovolj informacij, ki pripomorejo h končni odločitvi. Ameriški Rdeči križ poroča o 50 % porastu krvodajalcev po predhodnem izobraževanju. To je koristno pri razblinjanju strahu in napačnih predstav ne samo glede odvzema in varnosti krvi, ampak tudi o spolno prenosljivih boleznih, ki se lahko prenesejo s transfuzijo okužene krvi. Predhodni ogledi krvodajalskih akcij in postopkov predelave ter uporabe krvi so se ravno tako izkazali za uspešne pri pridobivanju krvodajalcev (Parsons, 1990).

V desetletnem obdobju promocije krvodajalstva na celjskih srednjih šolah beležimo 100 % porast deleža krvodajalcev med dijaki. Med šolami so opazne razlike.

Dijaki na obeh gimnazijah so se že pred promocijo krvodajalstva na šoli, v velikem številu odločali za darovanje krvi. To lahko pripišemo širši razgledanosti gimnazijcev in s tem večjemu čutu odgovornosti do družbe, na kar vsekakor vpliva gimnazijski izobraževalni program. Šešerko (2001) navaja, da višja izobraženost prebivalcev Slovenije značilno vpliva na njihov bolj naklonjeni odnos do dajanja krvi. Promocija krvodajalstva v okviru zdravstvene vzgoje je spodbudila še tistih 10–12 % gimnazijcev, ki so potrebovali dodatno vzpodbudo oz. več informacij, da so premagali pomisleke in strah ter postali krvodajalci.

Na srednji zdravstveni šoli je v deseletnem obdobju zabeležen 30 % porast krvodajalcev med dijaki, čeprav se je na njihovi šoli izvajala promocija krvodajalstva šele v zadnjih dveh šolskih letih. Vzrok za to je lahko v povečanju števila dijakov na šoli. Poleg tega njihov izobraževalni program vključuje tudi vsebine s področja zdravljenja s krvjo.

Projekt promocije krvodajalstva je bil izredno učinkovit na srednjih strokovnih in poklicnih šolah. Organizirana promocija krvodajalstva je opazno povečala število krvodajalcev med dijaki. Pred tem so se na nekaterih šolah za krvodajalstvo odločali le posamezniki. To lahko pripišemo temu, da so izobraževalni programi na teh šolah usmerjeni izrazito v samo stroko oziroma poklic, splošnih zdravstveno vzgojnih vsebin pa je bolj malo. Tudi Felser (2003) navaja, da je delež dijakov, ki so bili seznanjeni s krvodajalstvom v srednji šoli nepričakovano majhen. Odziv dijakov v Celju kaže, na njihovo veliko pripravljenost za dajanje krvi oz. za pomoč sočloveku, če dobijo ustrezne informacije o potrebah po krvi in jih povabimo na krvodajalsko akcijo. Kotnik (2003) ugotavlja, da dve tretjini krvodajalcev pri prvem odvzemu krvi navaja, da želijo biti bolje seznanjeni s postopkom odvzema krvi, predelave in uporabe krvi. Za solidarnost, humanizem in nudenje pomoči sočloveku so mladi v dobi odraščanja še posebej sprejemljivi. Mladostniki imajo razne interese, med katerimi so pomembni tudi interesi za socialno pomoč. V mladostniku se dejansko večkrat pokaže neverjetno močna težnja, da bi

drugim pomagal, pa naj mu bodo prijatelji ali ne, znanici ali pa tujci (Žlebnik, 1969).

Odziv celjskih dijakov na promocijo krvodajalstva v šolah potrjuje spoznanja raziskav v slovenskem prostoru, da je večina mlade generacije pripravljena dati kri, vendar potrebujejo določeno spodbudo in usmeritve (Šešerko, 2001; Felser in Pučko, 2005). Še posebej to velja za dijake na strokovnih in poklicnih šolah.

Predavanja o krvodajalstvu in ogledi transfuzijskih oddelkov so pogosta in utečena oblika zdravstveno-vzgojnega dela. Iz mnenj dijakov Prve gimnazije v Celju lahko povzamemo, da ta metoda usreza večini dijakov. Predlagali so, da bi bilo potrebno promocijo krvodajalstva izpeljati v širšem obsegu, seznaniti vse ljudi in začeti že v osnovni šoli.

Kaj pa dijaki, ki niso napisali svojega mnenja? Morada bi jih k razmišljanju spodbudili z drugačnim pristopom, v katerem bi imeli tudi oni aktivno vlogo. Parsons (1990) navaja, da ko so enkrat vzpostavljeni razredni izobraževalni programi, se ponujajo še druge možnosti vzbujanja navdušenja kot so šolska in medšolska tekmovanja za prvaka v darovanju krvi, nagradni skladi za krvodajalce itn. Navzočnost medijev in tekmovalna narava srednješolcev vidno pripomorejo k večji udeležbi srednješolske populacije na krvodajalskih akcijah.

Ko se dijaki odločijo, da bodo postali krvodajalci, je potrebno organizirati prihod dijakov na odvzem krvi. Med mladimi krvodajalci so zaradi druženja s sovrstniki priljubljene tradicionalne množične krvodajalske akcije (Šešerko, 2002). Pri organizaciji krvodajalskih akcij med dijaki ima pomembno vlogo mentor Rdečega križa na šoli, ki poskrbi za učinkovit način obveščanja dijakov o datumu in kraju krvodajalske akcije. Poleg plakatov na šoli, obvestil po zvočnikih v razredih je dobrodošel neposredni stik mentorja z dijaki. Povabilo na odvzem krvi naj bo vedno podano v kombinaciji z zadostnimi informacijami, ki odgovorijo na vse pomisleke in odpravijo strah pred neznanim. Z vsodbudnimi besedami in osebnim zgledom lahko profesorji-mentorji prepričajo in najbolje pripravijo dijake na odvzem krvi.

Sklep

Z zdravstveno vzgojnim delom na področju krvodajalstva pomembno povečamo število krvodajalcev med dijaki. S spoznavanjem značilnosti ciljne skupine dijakov lahko izberemo ustrezne oblike in metode dela, da se približamo njihovim intelektualnim in čustvenim potrebam ter jih spravimo v dejanja. Vsako izmed podskupin znotraj skupine je možno pripraviti k udeležtvovanju pri darovanju krvi. Pri tem ima vsekakor prednost aktivno vključevanje dijakov, ki omogoča dijakom razumevanje, sprejemanje in ponotranjanje vrednot krvodajalstva.

Literatura

1. Burnet JJ. Examining the profiles of the donor and notdonor through a multiple discriminant approach. *Transfusion*, 1982; 22: 138–42.
2. Bettinghaus EP, Milkovich MB. Donors and nondonors: communication and information. *Transfusion* 1975;15: 165–9.
3. Felser D. Potencialno krvodajalstvo med dijaki srednjih šol v Mariboru. Diplomsko naloga. Maribor: Visoka zdravstvena šola, 2003.
4. Felser D, Pučko D. Krvodajalstvo med dijaki in študenti v mariborski regiji. *Utrip* 2005; 6: 27–8.
5. Ferari JR, Barone RC, Jason LA, Rose T. The use of incentives to increase blood donations. *J Soc Psychol* 1986; 125: 791–3.
6. Ford GT, Wallace EL. Effects of donor recruitment methods on population responses. *Transfusion* 1975; 15: 159–64.
7. Gregorc C. Vpliv revije Vita na znanje o aidsu pri krvodajalcih mesta Ljubljane. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Visoka šola za zdravstvo, 1998.
8. Gregorc C. Krvodajalstvo kot dejavnik kakovosti življenja Slovenecv. Študijski projekt 2. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Visoka šola za zdravstvo, 1997.
9. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. Making a difference – Recruiting voluntary, non-remunerated blood donors. Switzerland., 2002.
10. Kotnik M. Vloga medicinske sestre pri motiviranju krvodajalcev za prvi odvzem krvi. Diplomsko naloga. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo, 2003.
11. London P, Hemphill BM. The motivations of blood donors. *Transfusion* 1965; 5: 559–65.
12. Lukić L. Varna transfuzija krvi. V: 3. podiplomski seminar zdravljenje s krvjo v kirurgiji – zagotavljanje varnosti. Portorož 14.–16. dec. 2000; 101–3.
13. Osborne DJ, Bradley S. Blood donor and non-donor motivation: a transnational replication. *J Appl Psychol* 1975; 60: 409–57.
14. Oswalt RM, Aron AC. Attitudes toward the blood donor recruitment philosophies of American Association of Blood Banks and American National Red Cross. *AABB* 1979; 2: 16–8.
15. Oswalt RM. A review of blood donor motivation and recruitment. *Transfusion* 1977; 17: 123–5.
16. Parsons V. Donor recruitment / public relations manual. Arlington, Virginia: American Association of Blood banks, 1990: 43–8.
17. Piliavin JA. Why do they give the gift of life? A review of research on blood donors since 1977. *Transfusion* 1990; 30: 444–59.
18. Piliavin JA, Callero PL, eds. Giving Blood. The development of an altruistic identity. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1991.
19. Pravilnik o strokovno medicinskih pogojih za odvzem krvi. Uradni list R Slovenije, št. 9/2007.
20. Priporočilo o pripravi, uporabi in zagotavljanju kakovosti komponent krvi (prevod iz angleškega jezika) 10. izdaja. Ljubljana: Zavod RS za transfuzijo krvi. Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri Narodni in univerzitetni knjižnici, 2004.
21. Rode N. Kdo so krvodajalci? Raziskovalna naloga. Ljubljana: Zavod RS za transfuzijo krvi, 1992.
22. Slabe D. Temeljna načela krvodajalstva kot osnova za preskrbo s krvjo. *Zdrav Var* 2000; 39: 47–9.
23. Svet Evrope. Priporočilo o pripravi, uporabi in zagotavljanju kakovosti komponent krvi 10. izdaja. (prevod iz angleškega jezika) Ljubljana: Zavod RS za transfuzijo krvi. Informacijsko dokumentacijski center pri Narodni in univerzitetni knjižnici, 2004.
24. Šešerko L. »Slovenski nacionalni značaj in krvodajalstvo v Sloveniji v procesu vključevanja v Evropsko unijo« Zaključno poročilo o raziskavi. Ljubljana: Okar, 2001.
25. Šešerko L. Raziskava o ocenah aktivnih krvodajalcev o odvzemanju krvi in o kvaliteti dela krvodajalskih služb v Sloveniji. Ljubljana: Zavod RS za transfuzijsko medicino, 2002.
26. Upton WE. Altruism, attribution and intrinsic motivation in the recruitment of blood donors. In: American Red Cross, Selected readings in donor motivation and recruitment 2: 1974.
27. Voljč B. Etični vidiki krvodajalstva. V: Voljč B (ur) Zbornik za krvodajalce in organizatorje krvodajalskih akcij. Ljubljana, 2000: Ministrstvo za zdravstvo RS, Zavod RS za transfuzijo krvi, 2000: 18–21.
28. Vuksan M. Organiziranost transfuzijske dejavnosti in krvodajalstva. Tečaj iz transfuzijske medicine. Ljubljana: Zavod RS za transfuzijsko medicino, 2004.
29. Zakon o delovnih razmerjih. Uradni list R Slovenije, št. 42/2002.
30. Zakon o preskrbi s krvjo. Uradni list R Slovenije, št. 104/2006.
31. Žlebnič L. Psihologija otroka in mladostnika. III. del. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.

Drugi viri

1. Letna poročila o krvodajalstvu 1987–2006. Transfuziološki oddelek. SB Celje.
2. Letna poročila o krvodajalskih akcijah 1987–2006. OZRK Celje.